

Očkování proti choleře

(Cholera vaccines, WHO position paper)

Weekly epidemiological record, Vol. 76, 2001, č. 16, s. 117 – 124
Volně přeložil a zkrátil MUDr. Vladimír Plesník

Poznámka překladatele:

K vybrání tohoto tématu mne vedla začínající turistická sezóna a nejistá epidemiologická situace výskytu cholery v řadě zemí. Uvážíme-li, že převážná část onemocnění není úmyslně hlášena, aby nehrozilo omezení mezinárodního obchodu a nebyli odstrašeni toužebně očekávaní turisté, že určitá část nemocných se ani k lékaři nedostane, nebo cholera není rozpoznána, pak oficiální data o počtu nových onemocnění cholerou si zaslouží víc než pouhé prohlédnutí:

Aktuální počty hlášených onemocnění a úmrtí na cholera v některých státech

Stát	Období	Počet nemocných	Počet zemřelých
Džibuti	75 dnů 16.9.-30.11.2000	917	0
Madagaskar	70 dnů 1.1.- 11.3.2001	4655	196
Mozambik	29 dnů 25.2. – 26.3. 2001	736	7
Somálsko	10 dnů 21. – 30. 12.2000	609	43
Somálsko	90 dnů 1.1. – 31.3.2001	735	62
Svazijsko	63 dnů 1.1. – 4.3.2001	1481	32
Indie	15 dnů 1. – 15.12.2000	179	2
Irán	60 dnů 1.10.- 30.11.2000	55	0
Irák	325dnů 1.1. – 30.11.2000	532	4
Jihoafrická republika	19 dnů 28.3. – 16.4.2001	7967	18
Zambie	13 dnů 19.2. – 4.3.2001	442	36

Následující dokument (position paper) Světové zdravotnické organizace shrnuje základní informace o onemocnění cholerou a vakcínách proti ní.

Zdravotní závažnost cholery

V minulosti vedly katastrofální epidemie cholery k milionům nemocných a ke statisícům úmrtí. Bylo zaznamenáno celkem sedm pandemií cholery. Poslední, stále ještě probíhající, má začátek v Indonézii roku 1961, načež v sedmdesátých letech pronikla na africký kontinent a roku 1991 do Jižní Ameriky. Do roku 1994 onemocnělo v Amerikách víc než milion osob a na cholera zemřelo téměř 10.000 lidí. Vzhledem k obtížnosti surveillance cholery, ale i pro obavy z ekonomického a sociálního dopadu, bývá nemocnost a smrtelnost cholery hlášena zcela nedostatečně. Odhaduje se, že ročně dochází na světě asi ke 120.000 úmrtím na cholera. Při včasné a správné terapii by smrtelnost neměla převýšit 1 %, někdy však dosahuje až 40 %. Během let 1996 a 1997 se zdálo, že epidemie cholery v Amerikách končí, ale kumulativní počty za rok 1998 svědčí o opětovném zintenzivnění epidemie, zvláště v Peru, kde incidence stoupla ze 3.500 na 41.700.

Ve světě došlo od roku 1997 do roku 1998 k vzestupu hlášeného počtu nemocných cholera z necelých 140.000 na více než 290.000 osob. V roce 1999 byl na světě počet nemocných cholera asi 254.000 a v samotné Africe vzniklo 81 % těchto onemocnění a 95 % z celosvětového počtu úmrtí na cholera. Následujícího roku 2000 vznikla řada epidemií na různých ostrovech Oceánie a pokračující pandemie stále postihuje další oblasti.

Člověk je jediným známým, přirozeným hostitelem *Vibrio cholerae*. *Vibrio* se přenáší fekálně kontaminovanou vodou a potravinami. Cholera je typickou infekcí provázející zlou sanitaci. Předpokládá se, že přímý přenos mezi lidmi je vzácný. I když včasná a řádná orální rehydratace může chránit před smrtelným průběhem cholery, neovlivní již probíhající nemoc, nebo její přenosnost.

Ekonomický význam cholery měřený poklesem výroby, zákazem exportu potravin a omezením turismu, může být značný. Například při epidemii cholery v Peru na počátku devadesátých let byly ekonomické ztráty odhadnuty na několik miliard dolarů ročně.

Původce a průběh cholery

V. cholerae je gramnegativní bakterie tyčinkovitého tvaru, žijící hlavně ve vodách, mající jeden polárně uložený bičík. Polysacharidů somatického (O) antigenu se užívá k zařazování do seroskupin. Epidemie téměř vždy působí *V. cholerae* seroskupiny O1. Dosud byly popsány tři serotypy (Ogawa, Inaba a Hikojima) a 2 biotypy (klasický a El Tor) *V. cholerae*. Biotyp El Tor, původně izolovaný v roce 1905 jako avirulentní kmen, časem nabyl větší virulence a je původcem současné pandemie. V roce 1992 byla v Bangladéši zjištěna nová seroskupina, geneticky související s El Tor. Byla nazvána *V. cholerae* O139 „Bengal“. Vedla k rozsáhlým epidemiím a dnes je rozšířena ve velké části Asie.

V. cholerae není invazivním mikrobem. Po proniknutí vrstvou hlenu kolonizuje epitel střev. Sekrecí cholera toxinu (CT), skládajícího se z 5 B subjednotek, vážících se na receptory a obklopujících jednu katalyticky působící subjednotku A, poškozují funkci tenkého střeva. CT zvyšuje sekreci chloridu a bikarbonátu do tenkého střeva. Tím je odčerpávána voda z intravaskulárních a mimobuněčných prostor a rychle přechází do lumen střeva.

Většina případů cholery probíhá jako akutní, těžký vodnatý průjem trvající den i déle. Ve své nejtěžší podobě je cholera jednou z nemocí vedoucích velmi rychle ke smrti. Během 3-4 hodin od prvních potíží může dříve zcela zdravý člověk upadnout do komatu a do 6-8 hodin zemřít. Obvykle však fatální případy během 6-12 hodin přejdou do šokového stavu a ke smrti dojde za 18 hodin až několik dnů. Je známo, že u osob s krevní skupinou 0 bývá průběh nemoci častěji těžký (cholera gravis).

Diagnóza cholery se zpravidla zakládá na izolaci vibrií ze stolice infikované osoby. K potvrzení diagnózy se užívá aglutinačního testu se specifickými antiséry.

Slabá a střední dehydratace je léčitelná podáváním jednoduchých rehydratačních nápojů, obsahujících soli a glukózu. U těžkých stavů je nutná intenzivní intravenózní rehydratace.

SZO také doporučuje podávání antibiotik jen u nemocných s výraznou dehydratací. Pokud možno má být nejprve ověřena citlivost *V. cholerae* na antibiotika. Nejsou však určena k terapii lehčích a středně těžkých případů cholery, ani k hromadné profylaxi. Zneužívání antibiotik vede ke vzniku multiresistentních kmenů, z nichž některé bývají velmi virulentní.

Ochranná imunitní reakce

Podstatou imunity vůči choleře jsou téměř výlučně protilátky vznikající lokálně v mukóze sliznice střeva a secernované na povrch vrstvy mukózy. Protilátky působí vůči antigenním složkám vibria, včetně CT. Zabraňují bakteriální replikaci a kolonizaci střeva, blokují působení toxinu. V obsahu střeva byly prokázány cholerové protilátky třídy IgA, IgG a IgM. Z nich pro ochranu jsou nejdůležitější intestinální IgA protilátky. Specificky neutralizují toxicitu B subjednotky CT a brání projevům nemoci tím, že blokují vazbu toxinu na receptory střevního epitelu. Vazbou na bakterie mohou inhibovat jejich růst a omezovat jejich pohyblivost vedoucí k adherenci na epitel.

V séru rekonvalescentů po choleře, či očkovaných proti choleře, lze najít protilátky proti několika antigenům *V. cholerae*, včetně protilátek vůči somatickým O antigenům. Zvláště tyto specifické protilátky vykazují ve spojení s komplementem vibriocidní působení. Za 8-10 dnů od začátku nemoci klesá hladina anti-O protilátek na hodnoty jaké jsou za 2-7 měsíců. Vibriocidní aktivita séra koreluje s rezistencí k onemocnění.

Po přirozené infekci se nejprve objevují protilátky třídy IgM vůči somatickým antigenům. Pozdější styk s těmito antigeny, ať při přirozené reinfekci či očkování, vede ke vzniku protilátek třídy IgG. Také cirkulující protilátky anti-CT mohou přispět ke krátkodobé ochraně, nestačí však k tomu nízká hladina navozená přirozenou infekcí. Přídavek B subjednotky CT k orální vakcíně stimuluje ve sliznici střeva tvorbu intestinálního IgA antitoxinu a prodlužuje trvání ochrany až na 9 měsíců po očkování. Tento přídavek také navozuje krátkou (3 měsíce) zkříženou ochranu vůči průjmům, které působí termolabilní enterotoxin jedné skupiny *Escherichia coli* (ETEC). Enterotoxin je antigenně a farmakologicky shodný s CT. K ochraně před ETEC kmeny *E. coli*, produkujícími jen termostabilní enterotoxin, však nedochází.

Proč je třeba očkovat proti choleře

Odhaduje se, že cholera je každý rok příčinou smrti nejméně 120.000 lidí. Cílem očkování je snížit letalitu cholery pod 1 %. Ještě v roce 1997 dosahovala ve světě průměrná letalita cholery 4,3 %, ale v některých afrických zemích překročila i 20 %. Během dvou let 1997 a 1998 se zvýšil počet hlášených případů cholery na dvojnásobek. Příčinou byly hlavně epidemie v některých oblastech Afriky a v Peru. Celosvětový výskyt 290 000 případů cholery je stále vysoký. Zdá se, že ve srovnání s vibrií seroskupiny O1, má nový kmen *V. cholerae*, označený jako O139 „Bengal“, stejnou schopnost přežít ve vodě. Zatím se stále vyskytuje jen v některých zemích jižní a jihovýchodní Asie.

Války a politické zmatky, změny klimatu a přírodní katastrofy, vysoká migrace lidí a velký počet osob žijících v přelidněných místech se zcela nedostatečnou sanitací, to jsou situace napomáhající šíření takových infekcí, jako je cholera. Bohužel taková situace je stále v mnoha oblastech světa. Již čtyřicetiletá historie současné cholerové pandemie dokazuje, že při nízké úrovni hygieny se cholera rychle šíří i bez přítomnosti přírodních katastrof. Narůstající počet lokalit, v nichž se cholera vyskytuje endemicky, je ukazatelem horšící se socioekonomické infrastruktury a potíží s prosazením protiepidemických opatření. Od roku 1991 téměř 120 zemí hlásilo výskyt nezavlečených případů cholery. Zhruba v polovině případů se jednalo o onemocnění vzniklá v posledních pěti letech.

Vakcíny proti choleře

- Parenterálně podávané vakcíny:

Až donedávna byly k dispozici jen celobuněčné vakcíny, obsahující fenolem inaktivované *V. cholerae*, které se podávaly ve dvou dávkách v intervalu dvou týdnů. Bohužel jimi navozená ochrana před těžkou dehydratací dosahovala jen zhruba 50 % a ochrana trvala sotva déle než 6 měsíců. Navíc nebránily přenosu vibrií. Ač jsou tyto vakcíny ještě vyráběny v některých státech, skupina expertů SZO je už nedoporučuje k prevenci cholery. V současnosti neexistují mezinárodně přijaté metody k ověřování účinnosti nových vakcín, které by spolehlivě vyvolávaly ochrannou imunitu očkovaných.

- Orální inaktivované vakcíny WC/rBS

Na počátku devadesátých let se dostaly do prodeje inaktivované, celobuněčné vakcíny s *V. cholerae* O1 v kombinaci s rekombinantní B-subjednotkou cholerového toxinu (WC/rBS). Při orální aplikaci dvou dávek se prokázala bezpečnost vakcíny i u těhotných a kojících žen. Aplikace tří dávek této vakcíny navodila šestměsíční ochranu u 85 % očkovaných a tříletou ochranu u 50 % očkovaných všech věkových skupin, včetně dětí mladších pěti let. Ochrana dětí ve věku 2-5 let po šesti měsících rychle klesala a zcela vymizela do tří let po očkování. Lze říci, že v průměru vakcína poskytuje 50-60 % ochranu po dobu nejméně tří let. Na základě provedených studií se nyní doporučují dvě dávky vakcíny, podané v intervalu 10 až 14 dnů.

Během tří měsíců po očkování je WC/rBS 60 % účinná proti enterotoxigením *E. coli* (ETEC). Proto v roce 1995 byla rozšířena indikace této vakcíny i na ETEC. Nejsou k dispozici poznatky o současné imunizaci WC/rBS s jinými vakcínami. Teoreticky však není známo žádné riziko, které by bránilo simultánnímu očkování.

Jedinou známou nežádoucí reakcí po očkování vakcínou WC/rBS jsou občasné lehké gastrointestinální potíže. Vyjma možné alergie na některou složku vakcíny nejsou jiné kontra-indikace jejího podávání. Je také dobře snášena HIV-pozitivními osobami.

WC/rBS vakcína je dnes licenzována v Argentině, Estonsku, Guatemale, Hondurasu, Madagaskaru, Nikaragui, Norsku, Peru, Salvádoru a Švédsku. Vietnam vyrábí obdobnou svou vakcínu, ale bez B-subjednotky. Dvě orálně podané dávky této vakcíny měly v lokální epidemii cholery, vzniklé za 8-10 měsíců po očkování, 66 % protekční efekt. Významný byl protekční efekt u dětí ve věku 1-5 let, kde činil 68 %. Od roku 1997 se v endemické cholerové oblasti Vietnamu testuje nová generace bivalentní vakcíny, obsahující mimo O1 navíc O139 antigeny.

- Živá atenuovaná vakcína CVD 103-HgR

Od roku 1994 je k dispozici živá, atenuovaná cholerová vakcína k orální aplikaci, obsahující geneticky upravený klasický kmen CVD 103-HgR *Vibria cholerae*. Početné studie v řadě afrických, asijských a latinoamerických zemí prokázaly bezpečnost a imunogenitu již jediné dávky této vakcíny, a to i u HIV-infikovaných osob. Čelendžové studie na dobrovolnících prokázaly vznik imunity již od prvního týdne po očkování. Vysokého stupně imunity (> 90 %) bylo dosaženo proti středně těžké a těžké choleře vyvolané čelendžovým podáním *V. cholerae* O1 jak klasického biotypu, tak biotypu El Tor. Celkový protekční efekt proti choleře El Tor jakékoliv závažnosti (tj. včetně lehkých případů) byl 80 %.

V terénních studiích se ukázalo, že jedna dávka této vakcíny poskytla v prvních šesti měsících po očkování 60 % ochranu, ale během celého prvního roku jen 24 % ochranu. Během čtyř let pozorování jediná dávka vakcíny CVD 103-HgR nevedla k významné

dlouhodobé ochraně. I když je imunogenní a dobře snášená i tříměsíčními kojenci, není dosud ověřeno, zda chrání děti mladší dvou let. Nelze očekávat, že by chránila proti *V. cholerae* O139. Vyjma lehkého průjmu u asi 2 % očkovaných a ojedinělých případů nevolnosti a křečí v břiše, nebyly hlášeny nežádoucí reakce po vakcinaci. Mimo případné přecitlivělosti na některou složku vakcíny není jiné kontraindikace k používání této vakcíny. Zatím chybí kontrolované studie s očkovaním těhotných žen. Vakcína CVD 103-HgR by jim proto měla být podána jen při velkém riziku nákazy a není-li možné zajistit přiměřenou terapii nebo inaktivovanou vakcínu. Vakcína je licenzována v Argentíně, Filipínách, Finsku, Guatemale, Kanadě, Kolumbii, Peru, Srí Lance, Švýcarsku a Venezuele.

Doporučení SZO k očkování proti choleře

Vakcíny WC/rBS a CVD 103-HgR jsou prokazatelně bezpečné a nemají významné nežádoucí reakce. Při srovnání se staršími, parenterálně podávanými vakcínami zajišťují nové orálně aplikované vakcíny spolehlivější a déle trvající ochranu před cholerou. Bohužel, nepostačující ochrana u dětí mladších dvou let vylučuje tyto vakcíny z imunizačních programů dětí.

Hlavní indikací očkování proti choleře je ochrana ohrožené populace v endemických oblastech. Z ekonomického hlediska je třeba počítat pouze s preventivním očkovaním proti choleře, nikoliv jako se způsobem kontroly již započaté epidemie. Preventivní očkovaní musí probíhat spolu s ostatními preventivními a represivními postupy, doporučenými SZO. Za mimořádných okolností by měly být očkované vysoce ohrožené populační skupiny, jako jsou osoby v primitivně zařízených uprchlických táborech a v příměstských brlozích. Není-li možné podat dvě dávky vakcíny v intervalu aspoň jednoho týdne, doporučuje se aplikace vakcíny CVD 103-HgR, jejíž účinnost byla ověřena v endemických oblastech cholery.

Obě vakcíny jsou vhodné k očkování osob odjíždějících do lokalit s rizikem nákazy cholerou. Je-li třeba navodit ochranu co nejrychleji, pak se doporučuje podat vakcínu CDV 103-HgR, která vyvolává imunitu již za 7 dnů po jediné dávce. Vakcína WC/rBS se aplikuje ve dvou dávkách s intervalem nejméně jednoho týdne. Ochrany je dosaženo za týden po druhé dávce vakcíny.

Citace literatury nejsou uvedeny, originální výtisk WER je uložen u Dr Plesníka.